

Recensie

DE OORLOG OM DE ARBEIDSETHIEK

Over: Stan van Houcke, *Werken is niet leuk; over arbeidsethiek en oorlog*, uitg. Pamflet, Amsterdam 1982.

Ewald Vanvugt, *Brief aan een nieuwe werkloze*, uitg. In de Knipscheer, Haarlem 1983.

"Eine höhere Art Mensch (...) liebt nicht 'Berufe', genau deshalb, weil sie sich berufen weiss..."

Nietzsche

1.

Vóór mij liggen twee recente nederlandse publikaties, gericht tegen de westerse arbeidsethiek. Het ene boek, 'Werken is niet leuk', is geschreven door een ongetwijfeld hoogst ongelukkig mens: Stan van Houcke, journalist bij Radio STAD in Amsterdam, en iemand die regelmatig meer dan zestig uur per week werkt. Deze man is ófwel schizofreen, ófwel een heilige, dat hij zich ondanks zijn tot droefenis stemmende positie van evidente 'workaholic' opwerpt als ideoloog van een nieuw anti-arbeidsethos en als voorvechter van de 'beweging van werkvrijen', de Nederlandse Bond tegen de Arbeidsethos.

Ewald Vanvugt, de schrijver van 'Brief aan een nieuwe werkloze', is er wat beter in geslaagd om levenswijze en wereldbeeld met elkaar in overeenstemming te brengen. In zijn boek rekonstrueert hij zijn leven vanaf zijn jeugd als dat van een notoire klaploper, die zich voortdurend tegen de dwang van de arbeid verzet. We hebben hier dus te maken met een meer authentieke 'levensfilosofie' dan bij van Houcke, die blijkbaar filosofeert ondanks het leven.

2.

Een discussie over de arbeidsethiek is nodig, nu meer dan ooit. In een tijd, dat de werkloosheid bijna een miljoen mensen betreft, is de samenleving nog steeds ingericht als een 'arbeidsbestel'. De meeste werklozen prefereren een situatie, waarin ze een baan hebben vér boven hun werkloosheid, voelen zich uiterst ongelukkig, en worden bovendien met de regelmaat van de klok onderworpen aan financiële en disciplinerende maatregelen. Bij de organisaties van werknemers blijkt nog maar weinig begrip voor de sociaal-kulturele en psychologische gevolgen van de werkloosheid te bestaan: "werklozen moeten solidair zijn met mensen die een baan hebben en onbetaalde arbeid weigeren", zo verklaarde FNV-beleidsmedewerkster Marijke Clerx nog deze zomer in de Volkskrant.

De ideologie van de maatschappij als arbeidsbestel schept op de lange duur (en de huidige toestand op de arbeidsmarkt lijkt er een van lange duur te worden) een onhoudbare situatie, die de werklozen zowel sociaal als psychologies tot tweederangsburgers maakt. Maar niet alleen is deze situatie onhoudbaar, zij is ook merkwaardig paradoxaal, zoals Bram de Swaan konstateert: "De toekomstdromen van vijftien jaar geleden worden nu al werkelijkheid, maar niemand juicht, geweeklaag alom, want het nieuwe tijdperk heet krisistijd. Er zou een samenleving komen, en die is er nu, waarin nog maar een minderheid van de mensen werkte voor het geld (...). Een meerder-

heid zou alle tijd gegund worden om zich te vermaken en te bekwamen, om te spelen en te scheppen, elkander te beminnen en te verzorgen: dát moet nog komen en dat is de crisis" (1). De huidige arbeidsethiek neemt een centrale plaats in bij het instandhouden van deze paradox.

De boeken van van Houcke en Vanvugt bevatten beide zowel een kritische analyse van de westerse arbeidsethiek als een aanklacht tegen die ethiek. Het boek van van Houcke is het resultaat van twaalf uitzendingen van radio STAD over het thema 'Arbeid en oorlog', en bevat (derhalve) veel citaten. Desondanks had de titel van het boek beter 'Het wereldbeeld van Stan van Houcke' kunnen luiden dan 'Werken is niet leuk', want in het boek komt werkelijk alles aan de orde tot en met de interne structuur van de Sovjet-Unie (waarover we uit de mond van de als 'kosmopoliet' gepresenteerde journalist Willem Oltmans onder andere de volgende onzin mogen optekenen: "Zo zit de Sovjet-ekonomie echt niet in elkaar. En ook het staatsapparaat niet. Die mensen zijn er echt in geïnteresseerd aan de eisen van de bevolking tegemoet te komen" (p.160). Maar ja, Oltmans is sinds kort genezen van de invloed van de 'anti-Sovjet-propaganda'). Ondanks een aantal interessante passages in het boek is van Houcke's analyse van de westerse arbeidsethiek nogal plat, of beter gezegd ééndimensionaal, en te reduceren tot de volgende stelling: westerse arbeidsethiek = technologie = oorlog. Om die stelling te illustreren worden reeksen critici van de westerse cultuur, van Fromm tot polynesiëse en indianen-opperhoofden, tevoorschijn gehaald om als getuigen op te treden.

Vanvugt slaagt er in zijn boekje - dat de vorm heeft van een brief aan zijn pas werkloos geworden broer - wat beter in om het vooral over de arbeidsethiek te hebben. Hij stelt zich op een standpunt, dat het best te kenschetsen is als hedonisties, in navolging van Marx' schoonzoon Paul Lafargue, die in plaats van het recht op arbeid het recht op luiheid ('la droite à la paresse') bepleitte en die in een tijd dat de twaalfurige werkdag nog norm was een drieurige werkdag voorstelde. De werkloze broer wordt, na een reeks van filosofiese voor- en tegenstanders van de arbeidsethiek van Plato tot nu toe te zijn gepasseerd, uitgenodigd om zich aan te sluiten bij de "werkvrijen", de praktisanten van het "dolce far niente".

De beide boeken vormen in mijn ogen geen geschikte basis voor een discussie over de huidige arbeidsethiek, en wel om de volgende redenen:

a. Het begrip arbeidsethiek wordt op geen enkele manier geproblematiseerd. Daardoor wordt tenminste de *schijn* opgehouden, dat de westerse arbeidsethiek globaal gezien onveranderd is gebleven sinds Calvijn. Niets is minder waar. De calvinistische arbeidsethiek bestaat in zijn zuivere vorm wellicht nog slechts bij een aantal middenstanders met een eigen bedrijf. "Heute steht der Berufsbegriff als Caput Mortuum in der Welt", schreef Weber (2), de analist van de protestantse ethiek al aan het begin van deze eeuw. De meest voorkomende vorm van arbeidsethiek is op zijn hoogst een in de baanvorm gereïficeerde ethiek, die men nog het best zou kunnen omschrijven met de term 'baangehechtheid' (3). Moet het er in de discussie niet veeleer om gaan om deze gereïficeerde ethiek, de baangehechtheidsideologie, te doorbreken en te vervangen door juist een meer 'oorspronkelijke' arbeidsethiek, dat wil zeggen een systeem,

waarin men de arbeid zelf weer zin kan geven en een onderscheid kan maken tussen zinvolle en niet-zinvolle arbeid? Of moeten we soms met alle macht de vorming van Memo-bedrijven tegengaan, waar de arbeidsethiek van de gemiddelde arbeider immers veel hoger is dan die van de gemiddelde banenbezitter, omdat men er van overtuigd is dat men zinvolle arbeid verricht en het arbeidsproces in eigen handen heeft genomen?

b. Evenmin wordt door de beide auteurs de vraag gesteld, voor wie de door hen bekritiseerde arbeidsethiek nu eigenlijk gold. Gold zij, bijvoorbeeld, ook voor vrouwen? Me dunkt, dat er nogal een verschil is tussen de ethiek van de baanarbeid en die van de *huishoudelijke* arbeid! De uiterste konsekwentie van het betoog van de beide auteurs is, dat men de vrouwenbeweging dient toe te roepen: "Vrouwen! Jullie zijn al vanaf Aletta Jacobs op de verkeerde weg! Laat je toch niet reformisties in het arbeidssysteem inpassen...doe toch niet mee aan die heilloze jacht op arbeid!" (4).

c. Waar men suggereert, dat men de westerse arbeidsethos aanvalt en overstijgt, blijft men op een essentieel punt juist in haar ideologie gevangen, en wel in de *tweedeling arbeid versus 'vrije tijd'*. Het zich schijnbaar radikaal opstellen tegenover de westerse arbeidsethiek leidt bij de beide auteurs, impliciet of expliciet, slechts tot het bovenvermelde *hedonisties* perspektief van de genie-tende, spelende mens, de mens die het lui-zijn praktiseert. Opvallend is, dat in beide boeken geutopiseerde eilanden in de Stille Zuidzee, waar het eten de mensen bij wijze van spreken in de mond valt, als alternatieven-op-de-achtergrond een rol spelen. 'Schande over het franse proletariaat', dat ze in 1848 het recht op arbeid in plaats van het recht op luiheid eisten, zoals Vanvugts en Van Houcke's voorganger Paul Lafargue stelt? (5). Nee, schande over degenen, die van het recht op arbeid, door de arbeidersbeweging terecht geëist, een *plicht* tot arbeid maakten, en die de diktatuur van het leven als arbeiden-voor-een-ander aan iedereen opdrongen!

In de discussie over de arbeidsethiek dient het in mijn ogen niet te gaan om hedonisme versus arbeidsethos, maar om een *nieuwe economie van de tijd*, waarin het onderscheid tussen de arbeidstijd als het rijk van de dwang en de vrije tijd als het rijk van de vrijheid, van de *eigen* tijd, verdwijnt, en waarin alle arbeid vrijwilligersarbeid wordt. Het gaat erom, vormen van baanarbeid langzamerhand te vervangen door vormen van konviale arbeid (Illich), en (om de discussie maar weer eens in oude termen te voeren) vormen van vervreemde arbeid door vormen van niet-vervreemde arbeid (Marx). Nogmaals: dan gaat het niet meer om het verwerpen van 'de' arbeidsethiek, maar om het ontwerpen van een *nieuwe* arbeidsethiek.

3.
En hoe staat het met ons, de intellektuelen van de 'verloren generatie'? Hoe werkt de zolangzamerhand massale werkloosheid (op dit moment zijn er meer dan 12.000 academici zonder werk) op onze arbeidsethiek in?

Eigenlijk behoort een deel van de intellektuelen nog tot één van de groepen in de maatschappij met een arbeidsethiek, die vergelijkbaar is met de oorspronkelijke, door Weber geanalyseerde protestantse ethiek van Calvijn: men kiest niet voor een vak, maar men heeft een beroep in de letterlijke zin van het woord, een *roeping*. Weliswaar staat de arbeid van de gedreven intellektuelen (en men vindt er ve-

le filosofen onder) meestal niet meer in dienst van de calvinistische God, maar wél van een even onbarmhartige meester: de Waarheid. En die weet, hoe men mensen moet laten werken...

Voorals in de wetenschappelijke wereld ontstaan er onder invloed van de toenemende werkloosheid twee groepen intellectuelen: degenen, die een min of meer vaste baan hebben en zich binnen de instituties hebben genesteld (al is hun perspektief nu ook onzekerder dan zo'n tien jaar geleden), en degenen, die regelmatig werkloos zijn en op zijn gunstigst van de ene tijdelijke aanstelling van ten hoogste een jaar naar de andere verhuizen. De eerste groep heeft een redelijk gestabiliseerde sociale positie, de tweede een uiterst gedestabiliseerde; zij vormt een soort 'sub-intelligentia' (6).

Tot nu toe, maar daarbij kan ik slechts afgaan op mijn eigen ervaringen, is van een veranderde arbeidsethiek onder intellectuelen schijnbaar nog weinig te merken. Het kan echter nauwelijks toevallig zijn, dat filosofen als Foucault, en via hem Nietzsche, onder de 'gedestabiliseerde' sub-intelligentia een grote populariteit genieten. Zij waren het immers, die de basis van de intellectuele arbeidsethiek, de waarheid en de waarde van het weten, het meest radikaal ter discussie stelden door haar te ontmaskeren als wil tot macht. Daarmee worden tegelijkertijd de waarden van de waarheidsproducerende instituties aangevallen, en hiermee die van de intellectuelen, die zich binnen deze instituties bevinden. De 'nomadiese' positie van de sub-intelligentia dwingt haar welhaast tot het aannemen van een nomadiese ideologie. Het kan niet anders of het aanvallen van klassieke meesters van de intellectuele arbeidsethos moet op den duur leiden tot het ter discussie stellen van die ethos zelf.

Staat ons een nieuwe ideologiese oorlog te wachten, een strijd tussen 'gevestigden' en 'buitenstaanders' in de wetenschappelijke wereld, die zich zal verscherpen naarmate de sociale tegenstellingen tussen beide groepen steeds groter worden? Dat is, zeker in de huidige politieke conjunktuur, niet te hopen. Om dat te voorkomen is het nodig dat de gevestigden, hoezeer ook hún positie wordt bedreigd door allerlei haagse maatregelen, zich bewust worden van de penibele positie van de aankomende sub-intelligentia en ruimte scheppen voor haar nog niet verloren arbeidsdrift. En laten wij (want ik ben zo vrij me tot de laatste groep te rekenen) de waarde van het begrip 'solidariteit' niet geheel vergeten, en ondertussen beginnen of verder gaan met het scheppen van onze eigen onderzoeks-, kennis- en publikatiekanalen, omdat we weten dat onze arbeidsethiek niet helemaal hetzelfde is als baangehechtheid. Wanhopig moralisme? Misschien, maar ik ben in ieder geval vooralsnog niet van plan om mijn 'traditionele' arbeidsethos zo maar aan de kant te zetten, ondanks de problemen waarin Waarheid en Weten zich tegenwoordig bevinden.

Ries van der Wouden

Noten

- (1) Abraham de Swaan, 'Achterwaarts de utopie in', in: J. Engelen e.a. (red.), *Wie niet werkt.; arbeidsethos en werkgelegenheid*, Utrecht/Antwerpen, 1983, pp. 175-177.
- (2) Max Weber, *Die Protestantische Ethik I*, Gütersloh, 1978, p.373.

- (3) Deze term is van R.C. Kwant, 'Arbeidsethos in Nederland', in: Engelen e.a., p. 63/4.
- (4) Hetgeen overigens niet betekent, dat degenen, die binnen de vrouwenbeweging de arbeidsplicht ter discussie stellen, daarmee ongelijk zouden hebben. Zie bijv. de ingezonden brieven n.a.v. een pleidooi hiervoor in *Opzij*, oktober 1983.
- (5) Paul Lafargue, *Het recht op luiheid*, Amsterdam, 1974, p. 60.
- (6) Het onderscheid gestabiliseerde versus gedestabiliseerde arbeidskracht is van Benjamin Coriat, zie een interview met hem in het *Tijdschrift voor Politieke Economie*, september 1980, pp. 65-66. De term sub-intelligentia heb ik geleend van de hon- gaarse opposant Marc Rakovski, die haar gebruikte als typering van een deel van de oosteuropese intelligentia, zie zijn *Towards an East European Marxism*, Londen, 1978, pp. 58 e.v. Natuurlijk is de politieke positie van de oosteuropese sub-intelligentia, waaronder zich vele dissidenten bevinden, volstrekt anders dan in het westen. De sociale kenmerken komen echter wél ongeveer overeen.

REAKTIE

BESTE KRISISREDAKTIE,

Moeten we de akademiese filosofie wel verdedigen? Dat zou de vraagstelling kunnen zijn, die impliciet in het redactioneel van *Krisis 12* aan de orde is.

Zijn de nederlandse centrale interfakulteiten, en daarmee de filosofie die daar 'gemaakt' wordt, de moeite van het verdedigen waard? Helemaal wel, helemaal niet, of ergens daar tussen in, zoals dat in genoemd redactioneel wordt voorgesteld: een gedeelte van de C.I.'s zou behouden moeten blijven, een ander gedeelte zou moeten worden opgeschoond. Wetenschappelijke zinvolheid en progressiviteit zouden hierbij de criteria moeten zijn.

Op het gevaar af voor ongenueanceerd te worden uitgemaakt, willen we een dergelijke gedifferentieerde aanpak toch afwijzen; op grond van de volgende overwegingen:

I.

De akademiese filosofie vindt in Nederland vanaf 1963 plaats in zelfstandige fakulteiten: de centrale interfakulteiten. Ten opzichte van andere europese landen staat de filosofie als zelfstandig te beoefenen (hoofd)vak, hier nog letterlijk in de kinderschoenen. Ook de verbreiding van filosofie op andere onderwijsinstellingen zoals HBO en middelbare scholen, begint nog slechts langzaam op gang te komen. De theologie en het godsdienstonderwijs hebben in Nederland van oudsher het monopolie op het vak: 'geestelijk leven' of 'geestelijke stromingen' !

Ook in de voorstellen van Deetman wordt de filosofie weer ondergeschikt gemaakt aan de religie: immers de VU en de Katholieke Universiteit Nijmegen mogen - met Utrecht als enige openbare fakulteit - de hoofdvakstudenten opleiden. (De voorspellingen zijn dat het aantal ingeschrevenen aan de CI Amsterdam van 800 naar 110 zal dalen wanneer enkel nog bovenbouwstudenten mogen worden opgeleid.)

Los van 'kwaliteit' of 'progressiviteit' zijn er voor ons voldoende